

Stjepan BABIĆ
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

JEZIČNA RASLOJENOST

Autor pokazuje da velika jezična raslojenost traži veoma raznovrsne područne i stilske odrednice (kvalifikatore) da bi se ta raslojenost dobro opisala.

Otklanjanjem nedostataka dosadašnjih opisa možemo se na jednome i na drugome području približiti točnosti u velikoj mjeri, što i jest zadatak svakoga znanstvenog opisa.

Ma kako odredili jedan jezik, činjenica je da je on veoma složena pojava. Pokazao je to već Radoslav Katičić u svome teoretskome članku pod naslovom *O višeznačnosti pojma jezik*.¹ Zato opisivanje te složenosti u rječnicima nije lako. Kažem u množini, u rječnicima, jer danas ne možemo ni pomisliti da bismo napravili sveopći rječnik jednoga jezika, a kamoli da bismo to mogli i ostvariti. Zato je u pisanju rječnika najvažnije odrediti kriterije što će u jedan rječnik ući, a što će ostati izvan njega jer se danas rječnici pišu prema područjima koje želimo obuhvatiti. To traži raslojenost svakoga jezika.

Normalnim jezičnim razvojem jezik se raslojava na narječja, dijalekte, govore u genetskom smislu, a na različite sociolekte i idiolekte u društvenome smislu.

Može se reći da je jezik raslojen:

1. teritorijalno,
2. socijalno,
3. funkcionalno,
4. individualno.

Funkcionalno je raslojavanje također socijalno raslojavanje pa zapravo imamo tri vrste raslojavanja, a prema njemu i tri vrste idioma:

1. teritorijalnim raslojavanjem nastaju narječja, dijalekti i govori,
2. socijalnim — sociolekti,
3. individualnim — idiolekti.

Već ti nazivi u množini kazuju da tih idioma ima više. Dovoljno se samo obazreti na poznate jezike da ustanovimo kako jedan jezik ima mnoštvo narječja, dija-

¹ *Jezik*, XXXIV, str. 1-6.

lekata, govora, kako socielekata ima više jer obuhvaćaju književni jezik, razgovorne jezike pojedinih pokrajina, žargone pojedinih skupina i sl.

Najvažniji je od svih idioma *književni jezik*. On teži da u jednome jeziku ujedini sve govornike jedne jezične zajednice, da premosti svu prostornu, sociološku i funkcionalnu raznolikost kako bi bio pouzdano i lako sredstvo sporazumijevanja. Koliko on to nije, on teži da to bude. Normalno se smatra da je on konkretan jer se na svako pitanje kako se to književnim jezikom kaže — može dati precizan odgovor. Međutim, zbog složenosti ljudskoga društva njegov je raspon tako velik da ni jedan pojedinac ne može ovladati njime u cjelini. Sjetimo se samo područja najrazličitijih struka, a za stručne jezike ne možemo reći da ne pripadaju književnom jeziku, ali je očito da nisu onakav jezik kakav je u romanima, novinama, trgovačkom dopisivanju. Zato je u novije vrijeme prihvaćena spoznaja da ni književni jezik nije jedinstven, nego je raslojen na više slojeva, od kojih su osnovna dva: *općeknjiževni jezik* i *jezik struka*. Smatra se da bi općim književnim jezikom trebao vladati svaki obrazovani pojedinac, a područjem pojedine struke u onoj mjeri koliko se stječe općom naobrazbom u osnovnoj i srednjoj školi, koliko pojedine struke ulaze u svakidašnji život. Ali općeknjiževni jezik zapravo je određen stupanj apstrakcije jer teško da ima sloja u kojem se on ostvaruje u čistome obliku, pa je i općeknjiževni jezik teško odrediti već kad pomislimo na književnoumjetničke i publicističke tekstove. A i književnoumjetnički se dijeli na lirski, epski i dramski, a svaki od njih može biti običan, svečan (uzvišen), humoristički, satirički...

Iako nema sloge o tipovima slojeva na koje je književni jezik raslojen, ipak je raslojenost danas općenito prihvaćena pa je to više ili manje poznato. Dakako nije naš zadatak da o tome ovdje raspravljamo, dovoljno je da tu spoznaju prihvaćamo i da se zapitamo kako se ta raslojenost odražava u jezičnoj praksi, a zatim kako se ona opisuje u rječnicima.

Jezični je komunikacijski znakovni sustav, a funkcionalni stilovi tvore komunikacijski znakovni podsustav.

Pravilna upotreba podsustava znači uspješno funkcioniranje jezika, znači da on uspješno funkcionira i kao komunikacijsko i kao stvaralačko sredstvo.

Pojedinac kao društveno biće raspolaže s više idioma i kada se u različitim situacijama služi pojedinima od njih, on prelazi iz jednoga stila u drugi, mijenja podsustave.

Međutim, pojedinac ne može podsustave uvijek uspješno zamjenjivati pa umjesto izraznoga sredstva koje pripada jednomu, on ga često upotrijebi u drugome bez prava razloga, zbog slaboga znanja.

Možemo to osvijetliti jednim primjerom. U stručnome medicinskom jeziku, sasvim je normalan izraz *fractura femoris*, ali u novinskom jeziku nije, tamo je normalno za istu pojavu reći: *lom, prijelom bedrene kosti* ili *lom, prijelom natkoljenične kosti*, ili još jednostavnije, s manje obavijesti, ali za novine često dovoljno: *lom, prijelom noge*. Umjesto toga novinari često upotrebljavaju *fraktura noge*, što je za novinarski stil neprihvatljivo.

Da bi govornik mogao izabrati prikladan izraz između više mogućnosti, mora jezik biti dobro opisan.

Prema tome raslojavanju izrađuju se i rječnici: dijalektološki, žargonski, rječnici pojedinih struka, individualni rječnici, rječnik književnoga jezika. Svaki je od njih važan, ali prvenstvo među njima ima rječnik književnoga jezika. Odrediti njegov odnos prema pojedinim idiomima, *-lektima*, nije lagan jer granice nisu čvrste.

Kad je u suvremeni život ušao automobil, tada je teško odrediti što je od naziva njegovih dijelova ušlo u opću upotrebu pa time postalo i dio općega književnoga jezika, a što je ostalo kao izraz stručnoga tehničkoga rječnika.

Danas je slično s računalom. Ono sve više ulazi u naš svakidašnji život, od dječjih vrtića preko škola i tiskanja časopisa i knjiga pa sve do svakojakih poslova u kući, uskoro ćemo i poslove s bankom moći obavljati računalom kod kuće. Jasno je da će mnogi računalni pojmovi postajati svakodnevni, a s njima će i mnogi računalni nazivi biti svakodnevne riječi. Leksikograf će imati velikih teškoća da odijeli općeknjiževne riječi od uskostručnih.

Književni jezik lako prihvaća izraze pojedinih idioma, ali ne sve jednako na isti način, nego ih preuzima s različitim stilskim vrijednostima. Zato je u njemu svako izrazno sredstvo dobro ako je upotrijebljeno sa svojom stilskom vrijednosti, a pogrešno ako nije, ako je upotrijebljeno neprikladno, nedosljedno.

Ta raslojenost jezika dolazi do izraza i u rječnicima i zato se u njima nalaze različite odrednice. U članku *Stilske odrednice u našim rječnicima*² razvrstao sam ih u pet vrsta:

- a. gramatičke,
- b. etimološke,
- c. značenjske,
- d. područne,
- e. stilske.

Nas ovdje zanimaju posljednje dvije: područne i stilske.

Područne (terminološke) odrednice daju podatke o područjima ljudske djelatnosti, o struci, grani znanosti kojoj pojedina riječ ili značenje pripada.

Radeći pripreme za *Hrvatski rječnik* predvidio sam 82 područne odrednice.

Stilske odrednice daju podatke o stilskim vrijednostima pojedinih riječi. Podijelio sam ih u spomenutom članku u pet skupina:

- a. ekspresivne,
- b. slojne,
- c. dijalektalne i teritorijalne,
- d. vremensko-čestotne,
- e. normativne.

Ekspresivne su: *barbarizam, eufemizam, hipokoristik, ironično, pejorativno, svečano, šaljivo, vulgarno*.

Slojne su: *dječji, đaćki, familijarno, pjesnički, razgovorno, šatrovački*.

---

² *Jezik*, XXVIII, 79-91.

Dijalekatne i teritorijalne: *čakavski, kajkavski, štokavski, dijalekatno, lokalno, pokrajinski, zapadni krajevi, istočni krajevi, jugozapadni krajevi.*

Vremensko-čestotne: *arhaično, zastarjelo, neologizam, rijetko, rjeđe, obično, običnije, neodomaćeno.*

Normativne su: *prevedenica (kalk), kovanica, neknjiževno, neobično, nepravilno, pogrješno, specijalno.*

Ukupno 38 odrednica, a od toga je za *Hrvatski rječnik* predviđeno 35.

Odmah se postavlja pitanje je li ta razdioba najbolja. Namjerno sam ih ovdje naveo bez objašnjenja jer sam tu podjelu obrazložio u navedenom članku, pa bi ovdje značilo samo ponavljanje već rečenoga. Koga zanima, može sam pročitati, ovdje valja samo istaći da sam tamo pokazao kako je već teško teoretski razgraničiti i imenovati stilske odrednice jer se obilježja prepleću, a još je teže pojedine riječi njima označiti. I kad se područne i stilske odrednice nekako i uspostave, teško ih je primijeniti na konkretne primjere.

Kad su posrijedi područne odrednice, teško je reći koliko treba zahvatiti u pojedinu struku. Uzmimo već spomenuti primjer s automobilom. Da je on duboko zašao u naš život, to ovdje nije potrebno dokazivati, ali je teško odrediti što od njegovih naziva treba ući u rječnik književnoga jezika, a što ostaje specijalnim rječnicima.

Automobilski rječnik Ivana Belušića³ ima 2 100 naziva, a to su već odabrani nazivi iz građe od 6 000 naziva koji čine približnu cjelinu nazivlja na tome području.

Ako idemo i u tako već probrano nazivlje, teško se odlučiti što ćemo unijeti u rječnik suvremenoga književnoga jezika. Postavit ćemo kriterij da će ući češći, običniji nazivi, nazivi koje je potrebno znati da bismo automobil mogli voziti, oni koje smo naučili pri učenju za vožnju, a to će biti dovoljno da možemo o njemu razgovarati u društvu i s automehaničarem. Ali ovako opći kriterij nije lako primijeniti u praksi, u pisanju konkretnoga rječnika općega književnoga jezika.

Jasno je da će u nj ući riječi kao što je *automobil, upravljač, blatobran, prt-ljažnik, vjetrobansko staklo, kočnica, žmigavac, mjenjač, poluga mjenjača, sjedalo, pojas*, a neće ući oni nazivi za koje treba znati samo mehaničar i stručnjak za automobil kao što su razne vrste *puškica: puškica gibnja, puškica klipnjače, puškica rukavca, puškica vilice, puškica zupčanika*, razne vrste *sapnica*, zatim nazivi kao *rame radilice, rotor, simetrija ovjesa, kosí valjkasti ležaj, bočni nagib, nagib osovine rukavca...*, a bit će i onih kod kojih ćemo se kolebati kao što je *bobina*.

Katkada ćemo biti u nedoumici koji će od sinonimnih naziva ući: *šofer – vozač, upravljač – volan, hauba – poklopac motora, kuplung – mjenjač*, jer neke od tih dvostrukosti ne možemo zanemariti, a sve ne mogu i neće ući, ali je teško odrediti granicu.

Kad su takve teškoće kod automobila, koji je već odavno ušao u naš svakodnevni život, kako li će tek biti s računalom koje tek ulazi. No dok se kod pojmova koji su na razini književnoga jezika još mogu naći čvršći kriteriji pa će i broj ko-

---

³ Vlastita naklada, Zagreb, 1980.

lebanja biti malen, dotle je na području stilskih odrednica, pogotovu kod riječi iz dijalekata i pokrajinskih govora znatno teže jer imamo često veoma složene odnose, pogotovu danas kad imamo drukčije poglede na hrvatski književni jezik. Danas se javlja teza da moramo dopustiti veće prožimanje književnoga jezika riječima iz pojedinih narječja, njihovo veće sudjelovanje u izgradnji književnoga jezika, teza koja je sve prisutnija u razmišljanjima ne samo nekih intelektualaca nego i pojedinih jezikoslovaca.⁴

Najprije valja reći da ta teza danas ima samo uvjetnu vrijednost jer je hrvatski književni jezik već u velikoj mjeri izgrađen, stabiliziran, i zato to načelo ne bi trebalo primjenjivati tamo gdje bi ono značilo narušavanje te stabilnosti, to više što je u hrvatski književni jezik iz dijalekata već ušlo mnogo riječi potrebnih za njegovu izgradnju. Novo dolazi u obzir samo tamo

- a. gdje postoji određeno kolebanje, gdje još odnosi nisu stabilizirani,
- b. gdje neki pojmovi nemaju svoje označitelje ili nemaju dobre, gdje postoji potreba da ih dobiju,
- c. gdje mogu zamijeniti pojedine tuđice ako nisu općenito usvojene,
- d. gdje je zbog dosadašnjih pogleda na jezičnu normu nešto krivo ocijenjeno.

Kad postoji koji od tih razloga, jasno je da ćemo na dijalektizme gledati blagotnije, širokogrudnije nego li smo to dosad gledali. Tu nipošto nećemo dopustiti da djeluje strogi štokavski purizam koji je djelovao dosad.

Kad se promatraju te pojave u rječnicima dviju Matica, onda se vidi da je malo riječi obilježeno kraticama za pojedina narječja — *čak.*, *kajk.* (Kratice *štok.* postoji među kraticama navedenima na početku rječnika, ali mi se čini da je u samome rječniku nema, što je donekle i razumljivo.) Većinom su takve riječi označene sa *pokr.* To je i prihvatljivo jer nije lako odrediti što pripada pojedinom narječju, pogotovu kad je što prešlo granice pojedinoga dijalekta i ušlo u razgovorni jezik kojega kraja. Zato je lakše dati odrednicu *pokr.* nego *čak.* ili *kajk.* No to i nije toliko problem, veći je što sve treba označiti kao pokrajinsko.

Da to malo osvijetlim, probleme ću prikazati na primjerima iz navedenih rječnika.

Ne treba označavati kao *pokr.* ono što proizlazi iz jezičnoga sustava, ako označuju pojmove koji se ne mogu drukčije reći jer u književnom jeziku i nema drugoga izraza.

Tako su u *RMH* s *pokr.* označene riječi *kosor*, *košničar*, *kotlarina*, *prosiječ* iako se za njih kaže:

- kosor* — 'oruđe za rezanje i siječenje trnja (slično kosiru)',
košničar — 'čovjek koji se bavi popravljanjem košnica',

⁴ Popriličan je prijedor izazvao prijedlog Sanje Vulić, izložen u više javnih izlaganja, da se u mjesto mnogih tuđica upotrebljavaju riječi iz dijalekta, npr. *parfem* — *vonjic*, *miris* — *dūh*, *duha*, *livada* — *šjenokoša*, *jeftin* — *cijen*, *podrum* — *potpod*, *kat* — *pod*, *krevet* — *postelja*, *jastuk* — *podglavač*, *čizma* — *škornja*, *klobuk*/šešir — *škrljak*, *bunar* — *zdenac*, *čamac* — *plavca*, *bicikl* — *dvokolica*, *filter* — *pročistač*, *karanfil* — *klinčac*, *čelav* — *plješiv*, *rakija* — *žganica*, *škrtac* — *skupac/skupnjak*, *autsajder* — *čudnjak*, *ular* — *oglav*. Popis sam dobio od autorice.

kòtlarina (ja bih rekao *kotlàrina*) – ‘ono što se daje za upotrebu kotla kad se peče rakija’,

prosiječ – ‘posebna vrsta bačve, bačva koja umjesto rupe za čep ima vratašca’.

Màrtinje je u *RMH* označeno s *pokr.*, što danas nikako ne možemo prihvatiti jer nije potrebno dokazivati što nam *Martinje* znači. Drugo je sam naglasak *Màrtinje* jer naglasak *Martínje* i nije unesen, što bi za oznaku *pokr.* trebalo, ali kad nije, time je odrednica *pokr.* još neopravdanija. Ja ne bih s *pokr.* označio ni glagol *ceketati*; potvrđen u M. Krleže, ni *čjelunuti*, u S. S. Kranjčevića, D. Šimunovića i F. Galovića. I riječ *Bodul* označena je s *pokr.* iako joj je kao zamjena navedena riječ *otočanin*, a to nipošto nije isto. Ni riječ *bunceck* nije dobro opisana kad je označena s *pokr. kajk.* kad se njezino značenje opisuje ‘donji dio svinjske noge’ i kao primjer navodi *Kuhana šunka bez bunceka* J. Pavičića, a ne uspostavlja se odnos prema drugim sinonimima. *Kračica* je na svome mjestu jednako tako označena s *pokr.* i u značenju *dem.* od *krača*, a *krača* je plečka, a sinonima *okračak* u rječniku i nema.

Nešto su drugo riječi kao *postole*, *konoba*, koje su označene s *pokr.* Prva zato što pripada porodici *postolar*, *postolarnica*, *postolarski*, druga ne samo zbog riječi *konobar*, nego što se ta riječ širi i u značenju ‘krčma u prizemlju’, pa i u Zagrebu imamo konobe. Bit ćemo otvoreniji prema ikavizmima. Npr. u *RMH* doduše riječ *kosir* izjednačena je s *kosijer* (znakom =), ali je *kosjèrić* označeno s *pokr.* iako se kaže da je *dem.* od *kosijer*, a potvrda je K. Š. Gjalski, a *kosirić* je vrsta lastavice.

Slično vrijedi za *kulin*, jer i taj lik ima oznaku *pokr.*, a najprošireniji je naziv za taj slavonski specijalitet, a u *RMH* ima potvrdu samo S. M. Ljubiše.

Tu je i *biljac*, u *RMH* označen s *pokr.*, a tom je predmetu teško naći drugi naziv.⁵

Oprezniji ćemo biti i prema onima dijalekatnim riječima koje tvore i neke sustave kao što su npr. kajkavske imenice na *-uh*: *dotepuh*, *gladuh*, *potepuh*, *požderuh*.

Za prvu riječ piše »*pokr. pogrd. v. dotepenac*«, ali *dotepenac* na stilskoj razini nije isto, a za potvrdu ima J. Kosora. *Gladuš* je upućen na *gladnica*, a to isto tako nije stilski jednakovrijedno.

Za *potepuh* je *skitnica* znatno slabija riječ, a i *požderuh* nije isto što i *proždrljivac* jer *proždrljivac* nema onoga jakoga stilskoga naboja.

Iz razumljivih razloga nisam se ovdje osvrtao na primjere u kojima su riječi kao *koraba* označene s *pokr.* i znakom *v.* upućena na *keleraba*.

Dakako da bismo mogli nizati slične primjere, ali i ovo je dovoljno da pokaže bit problematike, svu njezinu osjetljivost, pogotovu u naše doba kad preispitujemo sva područja naše norme.

Teško je odrediti se prema riječima kao *pirun*, *žmul* (*žmuo*, *žmulj*), *bičerin*, *pjat*, ne zato što ne bismo znali kako da ih obilježimo, nego da li da ih uopće unosimo u rječnik književnoga jezika, jer ako ih unesemo, otvaramo branu za poplavu dija-

⁵ Mogli bismo prihvatiti pojedine prijedloge Sanje Vulić kad se zalaže da neke naše riječi dobiju prednost pred tuđicama kao što je *postelja* prema *krevet*, *oglav* prema *ular*.

lektizama, a s druge strane onaj tko ne zna da se ti pojmovi označuju književnim riječima *vilica*, *čaša*, *čašica* i *tanjur*, teško da će posegnuti za rječnikom književnoga jezika. Kazujem to zato što ima onih koji smatraju da je takve riječi svakako potrebno unijeti.

Kao zaključak se može reći ovo:

Ma kako odredili jedan jezik, on nije u sebi jedinstven, nego je raslojen na različite slojeve. Teško se složiti koje, ali tu činjenicu više nitko ne niječe. Da bi se ta raslojenost dobro opisala u rječnicima, potrebne su raznovrsne odrednice (kvalifikatori). I opet nema jedinstva koje sve odrednice trebaju, ali sigurno je da trebaju. I kad jedno i drugo odredimo, onda tek dolazi najteži dio posla: primijeniti te odrednice na konkretne riječi. Koliko se god zadatak činio teškim i složenim, ipak je to potrebno raditi i zato se radi. A kad se radi, onda treba nastojati da to bude što uspješnije. Jedan od postupaka jest da u dosadašnjem radu otkrivamo nedostatke i da ih otklanjamo. Ako tako i nećemo postići savršenstvo, a ono ćemo mu se približiti u najvećoj mogućoj mjeri, što i jest zadatak svakoga znanstvenoga nastojanja.

STRATIFICATION OF LANGUAGE

Summary

The author shows that extensive stratification of language requires very different regional and stylistic determinants/entries (qualifiers) in order to achieve satisfactory description. By removing the deficiencies of the present descriptions one can make a near approach to accuracy on either domain, which is otherwise the purpose of any scientific description.